

A férfi- és katonaszabók tagertekezlete este 6 óraker szintén kevés számú hallgatóság előtt folyt le."

Továbbiakban a jelentés a 9. pont alatt megemlíti, hogy: — „A szegedi szervezett munkásság f. hó 19-én este a város minden részében levő párthelyiségben összesen 7 gyűlést tart.” Hasonlóan a 11. pont alatt a jól értesült tiszt jelenti, hogy: „Tabódy volt ezredes f. hó 17-én de. 1/2 11 körül lakásáról elment a Tisza Lajos körút 79. sz. házba, ahol egy Sznop nevű fogtechnikus lakik, aki vezetőszerpet visz a munkásotthonban. Sznop rokona Eidus fogtechnikusnak.”

Tabódy Zsolt ezredes 1918. november 23-tól 1919. március 7-ig szegedi karhatalmi, majd kerületi parancsnok volt május 3-ig. Ekkor Béatrix francia ezredes lemondatta, mivel szimpatizált a szocialista munkásmozgalommal.

Eidus Bentján (1880—1944) fogtechnikus, aki 1909-től a szegedi munkásmozgalom érdekes egyénisége volt. Életére lásd: „Magyar életrajzi lexikon”, I. kötet. 416. lap.

A többoldalnyi eredeti gépelt összesítő található a Hadtörténeti Intézet Levéltára: HM. Vvkf. 1919. Táviratok és szám nélküli iratok. (8. doboz) Napi jelentése a Szegedi körlet.-(nek). 1919. nov. 19.”

ANDRÁSSY ANTAL

POMOGÁTS BÉLA

A TELJESSÉG NYOMÁBAN

JEGYZETEK LENGYEL JÓZSEFRŐL*

Lengyel József politikus író. A közügyekben kinyilvánított állásfoglalást fontosabbnak érzi az esztétikánál, magánál az irodalomnál. Forradalmárnak tekinti magát; mint egyik vallomában mondja: „az én utam nem az irodalmon keresztül vezetett, hanem a forradalom felé fordult, hogy aztán egyesüljön velem, hol elváljon tőle és jól-e, rosszul-e egy élet összességét tegye.” Indulásakor éppúgy a társadalom mozgása foglalkoztatta, a közélet forrongása érdekelte, mint az újrakezdés idején. Versekkel és politikai cikkekkkel egyszerre jelentkezett. Mintha eleve félretolta volna a műzák kezét, s lemondott volna arról, hogy öntörvényű művész módjára építse önmagát, s műhelyét. S mégis, alig van modern írónk, aki szívósabb küzdelmet folytatott volna az epikával; azért, hogy mondanivalóit az általánosság szintjére emelje. Lengyel József pályája egyféle rejtett művészi küzdelem; életműve, bátran mondhatjuk, a modern próza poétikájának kísérleti laboratóriuma. Élete, sorsa olyan anyagot halmazott fel, amely önmagában is felkelti az olvasó érdeklődését, a legszélesebb körű közönség figyelmét. Mégsem érte be azzal, hogy dokumentumok lejegyzője, a tapasztalt valóság egyszerű bemutatója legyen. A dokumentumok társaságában írói eljárásokkal megformált anyagot, vagyis valóságos írói teljesítményeket találunk. A tapasztalati világ elemei gyakran parabolákba rendeződnek, hogy a legáltalánosabb érvényesség szintjén ábrázolják és foglalják egy-egy tömör példázatba a huszadik század emberének helyzetét és esélyeit. Vagyis Lengyel József a „teljesség” nyomában jár. Nem éri be azzal, hogy elmondja tapasztalatait, vagy a modern ember élményeit, értelmezni is kívánja ezeket az élményeket. Tágabb értelemben értelmezni kívánja magának az embernek helyzetét. A politikát sohasem napi feladatok taktikájának tekintette, hanem a forradalom és a szocialista humanizmus stratégiájának. Ezért tudott írónként is a „teljesség” felé lépni. Nem rekedt meg a történelmi események krónikájánál, sőt magyarázatuknál sem. Elég ereje volt arra, hogy morális példázatokba, bölceletileg érvényes igazságokba gyűjtse tapasztalatait.

Indulása, mint mondtuk, egyszerre kapcsolta őt a közléthez és az irodalomhoz. Azonos lelkesültséggel vett részt a háború ellen fellépő szocialista csoport szervezkedésében és a Tett, a Ma körül gyülekező fiatal írók avantgardista mozgalmában. Mint a legtöbben, ő is költőként lépett át az irodalom kapuján: ahhoz a nemzedékhez tartozott, melynek Kassák Lajos volt a mestere és Barta Sándor, Sinkó Ervin, Forbáth Imre, Komját Aladár, Déry Tibor a tagjai. Versei a nemzedék érdeklődését és poétikáját követték: harsány vitalizmussal, a közös cselekvés iránt táplált bizalommal és lendületes szóbőséggel hirdették a világ forradalmi átalakításának szükségességét. Vagyis Lengyel az expresszionizmus nemzetközi témáihoz és eljárásaihoz igazodott. Friss és makacs vállalkozó kedvvel nézett a jövőbe: „kötelek feszülnek a karomban. /S most kötetlen kézzel építeni akarom /a magam és a mások útját... /Végig!” — mondja *Huszadik születésnapomra* című versében. „Kiméletlen jórátörekvő”-nek érezte magát, aki elszántan kívánja szolgálni a tömegek javát. Ezért hangzott

* E tanulmánnyal köszöntjük Lengyel Józsefet, a Kommunisták Magyarországi Pártja alapító tagját (A szerk.).

fel korai költészetében egyre erősebben a forradalom szólama. Lengyel József küzdelemre nevelte magát, harcra készült, kockázatot vállalt. „Mindig építők: májusi, szép barikádok legcsúcán hordunk gerendát és alkotásunk most a rombolás /és testvéreinknek test, ellenségeinknek kés vagy gáncs leszünk és mi teszünk próbát az újonnan patkolt csikókkal a csúszós vérben” — olvassuk *Hosszú sorok* című versében. E lázadó szenvedéllyel csatlakozott a forradalmakhoz, a proletárdiktatúra harcosaihoz.

Mindez azonban még csupán egy út kezdete. Lengyel ekkor az avantgardizmus tanítványainak poétikáját vallja, ösztönös természetességgel helyezkedik el az aktivisták soraiban. A forradalmak bukása után, az emigrációban, belső válságokkal küszködve azonban neki is választ kell adnia a húszas évek kommunista íróinak kérdéseire. Közöttük a műhelyt illető kérdésekre is. A húszas évek végén ugyanis az expresszionista lendületet a konstruktív fegyelem és szervezetség váltja fel. Az új poétikához igazodik Lengyel József is. A költészet áradása lassan elapad; mielőtt Lengyel „kibeszélte” magából a bukás fájalmát, elpanaszolta a belső bizonytalanság és a reményvesztés gyötrelmeit, a vallomást az ábrázolással cseréli fel. Novelláin már a weimari irodalom konstruktivizmusának nyoma érezhető. Zárt drámai szerkezetekben idézi fel a helytállás vagy a megalkuvás példáit, a film eszközeivel: gyors vágásaival, erőteljes ritmusával építi fel a kompozíciót. Újszerű szerkesztést használ, de éppoly fegyelemmel, konstrukciós biztonsággal, a geometrikus szerkesztésnek ugyanazzal az eleganciájával dolgozik, mint a klasszikus novella mesterei. S főként: lélektani analízissel mutatja be hőseit. Az expresszionista próza jelképszerű, elvont figurákkal népesítette be az irodalom arcképcsarnokát. Lengyel viszont újra a realista lélektan használja: *A kulcs* vagy *Wengráf* című novelláinak hősei rendkívüli plasticitással megformált jellemek. Ábrázolásukban a polgári rend talmi eszményeinek kiszolgáltatott megalkuvás vagy a fasizmus közegében létrejövő áruulás pszichológiáját derítette fel.

Ezek az elbeszélések a modern művészeti irányzatok, elsősorban a konstruktivizmus nyereségeivel vétezik fel és újítják meg a realista technikát. A két technika ötvözése során jutott el Lengyel József a dokumentum, a riportregény műfajához is. Az „új tárgyiaság” hívei, közöttük a szocialista irodalom képviselői, a húszas és harmincas évek fordulóján sorra írták a riportba vagy más dokumentumba öltöztetett regényeket. Talán elég, ha Illés Béla *Ég a Tisza* és Kis Lajos *Vörös város* című regényére hivatkozunk. Közéjük tartozik Lengyel József műve: a *Visegrádi utca* is. E könyv az 1919-es proletárdiktatúra történetét mutatja be: valóságos személyeket (közöttük a Tanácsköztársaság vezetőit: Kun Bélát, Korvin Ottót stb.) és valóságos eseményeket ábrázol. Lengyel „történelmi riportázt” írt, de nem elégedett meg azzal, hogy témáját a dokumentumok közvetlen hűségével vagy filmszerű eszközökkel mutassa be. A dokumentálás primér szintjén túl feltűnik a riportregény második, rejtettebb, de talán lényegesebb információkat tartalmazó szintje. Az, amely az anyag kiválasztásában és megszerzésében, valamint az írói jelenlét tagadhatatlan jeleiben ölt formát. Ezen a szinten a történelmi események megítélésének szándéka helyezkedik el. A *Visegrádi utca* azokban az években keletkezett, amikor az emigrációban dolgozó kommunista párt számot kívánt vetni a Tanácsköztársaság tanulságaival, fel kívánta tárni a történelmi tények belső logikáját, ki akarta vizsgálni a proletárdiktatúra hibáit és mulasztásait. „A párt múltja a párt ideológiájának lényeges alkotó része” — vallotta maga Kun Béla abban a bevezetőben, melyet Lengyel regényéhez írt. Lengyel tehát a számvetés igényében szervezte meg a közölt dokumentumokat; a forradalmi erkölcs igazságaira figyelmeztetett.

A *Visegrádi utca* sikere után úgy látszott, hogy Lengyel József megtalálta azt az írói nyelvet, melyen mondanivalóit elbeszélheti. Írói pályájának eme első szakaszát azonban néhány év múlva le kellett zárnia, sőt arról is le kellett mondania, hogy egyhamar ismét író legyen. 1938 februárjában, alig egy évvel Kun Béla letartóztatása után, őt is börtönbe vetették a sztálini önkény intézkedései. Hosszas fogság, majd száműzetés után 1955-ben szabadult. Ugyanekben az évben visszatért Magyarországra. Életét, írói pályáját újra kellett kezdenie. S mert a szenvedés és megaláztatás után is a szocialista társadalom híve maradt, régebbi egyéniségének és meggyőződésének folytonosságát kellett felkeresnie, megtalálnia. És e folytonosság nevében kellett megítélnie mindazt, ami a kifordult világban történt: a sztálini korszak bűneit, közöttük az ellene elkövetett bűnöket. Lengyel József pere, melyet a történelemmel folytatott, a szocializmus önvizsgálatához és megújulásához igazodott. Ezért tovább léphetett, ismét megfogalmazhatta szocialista eszményeit. Nem vált sem gyanakvóvá, sértettségében magányossá, sem alázatossá, akinek gerincét és tettvágyát megtörte a szenvedés. Az újrakezdés így valójában folytatás: ugyanarról a „kíméletlen jórátörékvésről” tanúskodik, amiről egy korai versében vagy első regényének bevezetőjében beszélt. Cselekvést hirdet tehát, Karl Liebknecht mondására hivatkozik:

„A cselekvésért való felelősséggel szemben ott áll a nem cselekvésért való felelősség.” Vagyis forradalmár maradt; csakhogy — figyelembe véve a szocializmus ügyének tragikus tapasztalatait és időszérű követelményeit — a cselekvés felelősségét: „szabad, optimista, humanus erkölcsiségét” is megköveteli. E követelmény érvényesítésének érdekében hirdeti meg az ésszerű kételkedés és a morális tagadás jogát. Az újrakezdést a forradalom, az erkölcs és a humanizmus hármias eszményének újrafogalmazása kíséri s teszi lehetővé. Lengyel József bennük találta meg a szocializmus történelmi sikerének zálogát és saját elkötelezettségének tartalmát. Általuk épített új és tartós kapcsolatokat a közösséggel és a szocializmus jelen történelmi szakaszával.

Az írói újrakezdés lehetőségét mindenekelőtt a műhely addigi eredményeinek számbavétele jelentette. Így került az olvasók elé 1956-ban Lengyel József régebbi novelláinak válogatása: *A kulcs* című kötet, 1957-ben pedig a *Visegrádi utca* első hazai kiadása. A riportregényt Lengyel nem pusztán irodalomtörténeti emléknék szánta, hanem aktuális olvasmánynak is. Előszavában (amely még 1956 augusztusában készült) az egykori tanulságok megszívlelésének kikerülhetetlen parancsára hivatkozott. „A pártnak — írta — a hatalom gyakorlását lépésről lépésre egyesíténie kell a szocialista demokratizmusban nagyra nőtt dolgozó nép egészének az uralomba való bevonásával.”

Közben azonban Lengyel Józsefnek íróilag is tovább kellett lépnie. A dokumentumregény műfaja után — néhány évtizedes kényszerű szünet elteltével — ismét a fikciós epika eljárásaival kísérletezett. Ennek a kísérletnek az eredménye a *Prenn Ferenc hányatott élete*. E regényben Lengyel ugyanazt a témát, vagyis az 1919-es proletárdiktatúrát mutatja be, mint a *Visegrádi utca* lapjain. A korábbi dokumentatív módszert azonban a kalandregény műformájával haladja meg. A dokumentáció ugyanis túlságosan az anyaghoz tapadt; nem tette lehetővé azt, hogy Lengyel az extenzivitás egy magasabb fokán dolgozza fel a történelmi eseményeket. A kalandregény viszont éppen arra való, hogy változatos eseményeiben a téma belső gazdagsága bontakozzék ki, az események morális és lélektani körülményei extenzívebb ábrázolást kapjanak. Prenn Ferenc a társadalom különböző szféráival kerül kapcsolatba a történet során; szerepe ahhoz az összekötő funkcióhoz hasonlít, amelyet Lukács György írt le a történelmi regények központi hőseinek elemzésében. Ez az összekötő szerep, a főhős változatos mozgása az egyes szociális szférák között teszi lehetővé a választott korszak árnyaltabb és teljesebb ábrázolását. Lengyel József regénye valóságos pikareszkregény: ennek az ősi — s a modern regénytechnika által gyakran felújított — műfajnak a kalandossága, változatossága az extenzivitás szolgálatában áll. A pikareszk műfaj egyszersmind átértelmezi a „pozitív hős” korábbi romantikus kategóriáját. Prenn Ferenc csavargóból válik a forradalom katonájává; egyéniségének, helyzetének ábrázolása szakítást jelent a korábbi gyakorlat illúziókat keltő, romantikus eljárásaival.

A Prenn Ferenc kalandjairól írt regény tehát arra tett sikeres kísérletet, hogy a történelmi riportázs műfaját fellazítsa a fikciós elbeszélés technikájával, a dokumentumok jelentését teljesebbé, egyszersmind általánosabbá tegye. Lengyel következő regénye: a *Hidépítők* viszont a tárgyiasság és az absztrakció egyesítésével próbálkozik. A regény rejtett dialógusokra épül: párbeszédre, amelyeknek során csupán az író magyarázatait, válaszait olvassuk, a kérdésekre mindössze visszakövetkeztethetünk. A válaszokból és a rejtett kérdésekből egy idegenvezető és egy Budapestre látogató nyugati művész beszélgetése bontakozik ki. Az idegenvezető, maga az író, a Lánchíd építésének krónikáját beszéli el, esszéregénybe öltözteti Széchenyi és a jelképes értelmű híd történetét. A beszélgetés azonban csak látszólag folyik történelmi témákról: valójában az alkotás értelméről, a cselekvés eredményességéről folytatott disputának, sőt egy kelet-nyugati, a szabadságot és elkötelezettséget, a szocializmus erkölcsi céljait érintő vitának tanúi vagyunk. A tárgyas elbeszélés, a történelmi anyag összefoglalása és az esszézerű előadás: a regényben zajló ideológiai és morális vita természetesen módon fonódik egybe. A történeti anyag érveket szolgáltat, polémiai és gondolatok startja lesz. Lengyel József könyve jó példája annak, hogy a történeti regény és a modern esszéregény eljárásait miként lehet fontos közéleti polémiai és gondolatok kifejezésének érdekében mozgósítani.

Lengyel József újrakezdte munkáját, életét; meg tudta találni emberi-írói pályájának és világnézetének folytonosságát. A tragikus éveket azonban nem feledte, nem is akarta elfelejteni. Ő maga is tudta, hogy emlékeit, felismeréseit előbb-utóbb meg kell fogalmaznia. A nyílt beszéd, a göröcsöket oldó fogalmazás volt számára a folytonosság legfőbb belső feltétele. De nemcsak a lelki egészség és a bizalom orvosságának tekintette a nyílt fogalmazást, hanem közéleti kötelességének is. A torzulásokkal való számvetést elsörendű írói feladatának érezte. E feladat elvégzése a XXII. kongresszus után vált lehetségessé, egyszersmind aktuálissá és szükségessé: a tapasztalatok fel-

dolgozása és értelmezése, az ítéletek és figyelmeztetések megfogalmazása végett. Mint maga Lengyel mondja: „Ami egyszer megtörtént — vagy megtörténhetett —, megmutatja értelmét, és a jelent már mint múltat tudjuk felfogni, a jövőt, mint jelent látjuk.”

A sztálini vezetés kritikáját először történelmi allegória formájában adta *Isten ostora* című, Attila király életét feldolgozó filmregényének lapjain. A hun királyt — a hagyománytól eltérően — zsarnoknak ábrázolja: az egyszemélyi uralom természetét vizsgálja, az önkény ellen tiltakozik. Hasonló allegóriák a *Tördeky úr attrakciói* és *A Liebknecht-lány* című elbeszélések is. Az első az emberrel folytatott manipulációkat leplezi le, a második az elfajult, zsarnokká vált népzévekről mond mesét. A valóságos számvetés, vagyis a közvetlen ábrázolás azonban az *Igézó*, illetve a teljesebb anyagot felölelő *Elévült tartozás* című kötetekben ölt testet. Az itt összegyűjtött elbeszélések általában mellőzik a fikciót, magát a novellisztikus kompozíciót, emlékeket és dokumentumokat tárnak az olvasó elé. Lengyel kritikusi három rétegbe rendezik ezeket az elbeszéléseket: az első szférába a memoárokat (*Elejétől végig*, *Közeledünk*, *Norilszk kettő*) és a szociográfikus arcképvázlatokat (*Hóhem és freier*, *Út épül*) szokták sorolni; a másodikba a személyes lírával gazdagított dokumentumokat (*Nefejejcs*, *Sárga pipacsok*, *Erdei képek*, *Reggeltől estig*); végül a harmadikba az analitikus jellemtanulmányokat és erkölcsi parabolákat (*Kicsi, mérges öregúr*, *Igézó*) helyezik el.

Lengyel tehát dokumentumokat vagy belőlük növesztett elbeszéléseket írt, s írásai aszerint rétegződnek, hogy értelmük miként távol a beszámoló értékű dokumentumtól az általános érvényű példázat felé. Az egyeditől az általános felé tartó mozgás tanúi vagyunk. Ez a mozgás azonban nemcsak a légernovellák összességében érvényesül, hanem az egyes elbeszélések struktúrájában is. Mindegyik írás dokumentum, ha tetszik, riport a dogmatikus önkény módszereiről. Ez a jelentés a novellák legkönynyebben hozzáférhető rétege. Az *Elejétől végig* éppúgy az élettapasztalatok tükré, mint az alakítás magasabb szintjén létrejött *Kicsi, mérges öregúr*. Az ábrázolásnak ez a rétege, az információknak ez a szintje, a konstruált perek áldozatainak útját rajzolja meg a lefogástól kezdve a vizsgálati fogságon és a kényszermunkán át a szabadulásig vagy az újolagos száműzetésig. Egy történelmi folyamat és egy szociológiai helyzet leírását, teljes enciklopédiáját kapjuk tehát. Megismerkedünk a foglyok életével, a munkatáborokban kialakult öntörvényű társadalmi képződménnyel, a fogság lélektanával és erkölcsével.

A mondanivaló második szintjén a tapasztalatok értelmezése, a leírt történelmi folyamat megítélése helyezkedik el. Lengyel nemcsak ábrázolni kíván, hanem meg is akarja érteni a sarkaiból kifordult világ mélyebb összefüggéseit. A megértés vágya jelentkezik például a *Kicsi, mérges öregúr* című elbeszélésben. Adrián professzor, a novella hőse, a tisztogatási hullám egyik ártatlan áldozata, kezdetben a vak esztelen-ség Szent Bertalan-éjének látja a történeteket: „a vétek nélküliek — olvassuk — nem ártatlanságuk miatt kerültek ide és a bűnösök sem bűneikért”. A helyzet majdnem karkai: a megtorlás áldozatai nem ismerik az ellenük eljáró hatalom indítékait, lefogásuk okát és célját. Magát a hatalmat is alig ismerik; hiszen a szocializmust elkülönbítik a velük manipuláló szervezettől, sőt magának a felelősségére sem gyanakszanak. Amit azonban Kafka „condition humaine”-nek tudott, azt Lengyel — és hősei — rendhagyó véletlennek, a társadalmi törvényszerűségek alkalmi felforgatásának tekintették. S bár Adrián professzor áldozatul esik, a törvények érvényesek: „A föld és az égitestek — hangzanak az elbeszélés végső szavai — tudományának szabályait követték, és nem fordultak ki tengelyükből.” Vagyis Lengyel bízik az értelmetlenség és a bűn végső lelepleződésében; optimista marad, ha nem is a dogmatikus elmélet naiv megfogalmazása szerint. Számol a tragikummal, az optimizmus fogalmát derű helyett a küzdelemmel határozza meg. „A marxi-lenini optimizmus — vallja — nem azt követeli tőlem, hogy akár a tényleges helyzet ellenére is optimista legyek, hanem hogy mindent megtegyek azért, hogy optimista lehessenek...”

Maga a történelmi ítékezés már erkölcsi kategóriák vizsgálatához vezetett: e vizsgálat a légerebeszélések harmadik rétege. A tábori élet napi kérdései az erkölcsi felelősség szintjén várják a válaszokat; megoldásuk vagy ennek elmulasztása az emberi lényegre érinti. Lukács György beszél arról *Mai szocialista realizmus* című tanulmányában, hogy Szolzsenyicinnak az ábrázolt korszak és az emberi személyiség, méltóság, erkölcs viszonyára vonatkozó kérdéseket sikerült feltennie: „Milyen következményeket állított ez a korszak az emberek elé? ... Ki óvta meg emberi méltóságát és integritását? ... Kinél maradt meg az emberi szubsztancia? Hol fordították el, gátolták meg és semmisítették meg ezt?” S e kérdések révén sikerült a kor ábrázolását általánosabb kategóriák felé szélesítenie. Lengyel József novelláiban hasonló igényre és mozgásra figyelhetünk. A *Kicsi, mérges öregúr* nemcsak a fogság első ál-

lomását írja le, nemcsak az ábrázolt jelenség eszmei-történeti problémáit értelmezi, hanem általánosabb kategóriákat is megközelít. Adrián professzor — mint erre Almási Miklós rámutat — úgy tereli el figyelmét a vállalat testi-lelki gyötrelmeiről, hogy az asztalon álló hamutartóból cigarettavégeket szerez dohányos társainak. A gondoskodás szenvedélye, az emberi kapcsolatok vállalása segítik hozzá, hogy legalábbis erkölcsileg legyőzze kilátástalan helyzetét, megőrizze emberi integritását. Hasonló teljesítményre: a dokumentum morális példázattá való alakítására figyelhetünk az *Igéző*-ben vagy az *Elejétől végig*-ben is.

A múlttal való számvetés filozófiai és művészi nyeresége, hogy Lengyel Józsefnek néhány lényeges erkölcsi igazságot sikerült megfogalmaznia, s hogy írásait a dokumentálás szintjéről a parabola egyetemesen érvényes jelentésének magaslatára sikerült emelnie. E nyereségeket kívánja gazdagítani az *Oldás és kötés*-ciklus elbeszéléseiben, valamint *Újra a kezdet* és *Trend Richárd vallomásai* című regényeiben. Ezek a művek visszatérnek a fikciós fogalmazás eljárásaihoz, minthogy Lengyel őket alkalmasabbnak véli az általános körben érvényes jelentés kifejezésére, mint a dokumentumokat. Stendhált választja mesterének, nem eseményeket és történeteket akar ábrázolni, hanem emberi viszonylatokat, ember és világ, ember és társadalom összeütközésének mélyebb igazságait. Ezért idézi mestere egyik mondását: „Nem lehet eljutni az igazsághoz, kivéve talán a regényben.”

E regények és novellák emberi viszonylatokat és morális kategóriákat vizsgálnak tehát, de mindenekelőtt az ember és az élet esélyeit faggatják. Írójuknak a lét képtelenségét sugalló szorongással meg kell küzdenie. „Egy óram, egy napom, kiszakítva az egészből talán még logikus — olvassuk az *Oldás és kötés*-ben —, mégis az egész élet egy óriási káosz.” Vagyis Lengyelt megérinti a létezés kiismerhetetlenségének eszméje s félelme: az egzisztencializmus közérzete. Ő azonban küzd e közérzet ellen, a szorongással szembe az eszméletet szegezi. S mivel tudja, hogy a létezés problémája maga megoldhatatlan, a lét kérdéseit az élet kérdéseire cseréli fel. A metafizika bénító problematikája helyett az etika küzdelemre biztató szféráját választja. Vagyis ismét a régi eszmények: cselekvés, erkölcs, emberség viszonyán gondolkodik. A gondolatok eme újabb küzdelmének terepe az *Újra a kezdet* című regény.

Maga a regény a sziszta koncentráció táborkba vezet, a választás problematikáját dolgozza fel. Kompozíciója nem eléggé szervezett, értékét inkább filozófiai mondanivalója, az író eszmei útján betöltött szerepe jelenti, mintsem művészi eredményei. Lengyel műve valójában hitvallás: a korábban már megfogalmazott eszmények újjalagos és ismételt kinyilvánítása. Az író a cselekvés és az erkölcs viszonyát deríti fel. Négy hőse négyféleképpen értelmezi és fejezi ki ezt a viszonyt: van, aki a hedonizmusra, van, aki az értelmetlen áldozatvállalásra s van, aki az erkölcsi megoldásokat elutasító cselekvésre szavaz. Lengyel viszont annak a hősének ajánlódokozza rokonszenvét, aki egyszerre tudja átélni a cselekvés felelősségét és a forradalom humanisztikus célkitűzéseit. „Emberi érzékenység az igazi forradalmár alapállása” — vallja; vagyis a cselekvést, az erkölcsöt és az emberséget ismét egyetlen függvényrendszernek mutatja be. Lengyel e hármas eszmény jegyében látja megoldhatóknak azokat a sorsproblémákat, melyeket az *Oldás és kötés*-ben felvetett. A szorongástól tehát, amely a létezés káoszának látványára fogta el, utat tudott törni az élet felé. Az élet etikai konfliktusait pedig eszmei szinten volt képes megoldani. Szintézisbe tudta szervezni a cselekvés és az erkölcs, a forradalom és a humanizmus látszólagos alternatíváit. Az eszméletnek azt a küzdelmét, amelybe a múlttal való számvetés során kényszerült, éppen ezért megnyugvással és belső biztonsággal zárhatta le.

JUBILEUMI KRÓNIKA

III.

Ahogy ködöktől komorló őszi mély sarakban vánszorog az ember, úgy vonszolta magát négy véres éveken át a nemzet. Nem élt, csak létezett. Minden lépésére lehúzott róla valamit az út sara. Papírtalpu bakancsa, lábszárvédője, főfödője, hite odamaradt. Októberben már alig lélegzett.

23-ÁN a parlament nem pepecselhet már a nők választójogi törvényjavaslatával, mert *Károlyi Mihály* fölkiált: „Uraim! a haza veszélyben van! Különbékét követelünk!

Wekerle: Egyetértek Károlyival!

Fényes László: Hazudik! Mindig mindenkivel egyetértett, és a nemzetet a tönk szélére juttatta.